

*Л. Малес,
кандидат соціологічних наук*

ЗМІНИ ТА ТЯГЛІСТЬ ПРИВАТНОСТІ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Зміщення наукових інтересів від публічного до приватного – це, з одного боку, ефект суспільних трансформацій, де мірою відходу від соціалістичної моделі посилюється індивідуалізація, а з іншого – запізніла мода на феноменологічну соціологію та повсякденність, увага до “дрібниць” як її центральний об’єкт.

Актуальність звернення до, здавалося б, речей звичайних – у тому, що в процесі типологізації, стереотипізації та габітулізації нашої поведінки вони стають настільки звичними, що втрачають власну історію, вплітаються у канву традиції й натуралізуються. Тобто виключаються зі сфери рефлексивного і відтворюються як від початку дані, незмінні й тому незмінювані. А це стає суттєвим гальмівним чинником на шляху будь-яких суспільних перетворень. Усе починається з малого: із очікування гігантом індустрії чи рядовим виборцем дотацій – патерналізм, із узвичаєного перебігання дороги – правовий нігілізм, із шоколадки секретарці – корупція, а зі звички будь-що “пропхнути” у вуз, а потім вигідно “влаштувати” своє чадо – кумівство та кругова порука. Чи не через це наші прагнення до побудови правового, демократичного і громадянського суспільства ось уже друге десятиліття так і зостаються прагненнями? А тривале “буксування” реформ пригасило запал перших років незалежності, тож навіть дискурс їх поволі згасає, витісняючись зі шпальт газет, екранів телевізорів, моніторів і політичних обіцянок суто темами “виходу з кризи”, “стабільності”, “економічного зростання” тощо?

Соціологічна увага до приватного налічує багато імен (Ю.Габермас, А.Шюц, І.Гофман, Е.Гіденс, Л.Іонін). Проте через часту підміну повсякденною проблематикою самостійним питанням воно так і не стало. Розвиток теми приватного нині підсилено впливом антропологічних розвідок, формуванням усно-історичної традиції, відкриттям приватного як місця жінки у гендерних студіях, феміністською та постмодерністською критикою фалологоцентричності науки, переосмисленням радянського спадку в українському та російському суспільствах. Щодо цих питань, то слід згадати публікації таких вітчизняних авторів, як О.Злобіна, Л.Скокова, Г.Грінченко, Ю.Сорока, О.Кісь та ін.

Наш же погляд на приватність спирається на соціокультурний аналіз та зумовлений її роллю у збереженні й трансляції традицій усього суспільства чи певної спільноти. Як відомо, інертність традиції найбільш співмірна хіба що із прагненням до самовідтворення у власних межах і рисах приватності групи чи особистості. Проте трансформації та цілеспрямований вплив політичної системи суспільства і найрізноманітніших його соціальних інститутів може суттєво змінювати конфігурацію приватності, а відповідно й її можливості у виконанні цих охоронних функцій. З іншого боку, саме приватне життя, хоч і малопомітно, але теж продукує соціальні та культурні новації. Поволі поширюючись, вони стають надбанням спільноти, фундуючи нову традицію.

Увага до приватності як прихистку культурних цінностей та традицій у радянські часи сьогодні теж досить помітна і має чималу бібліографію в Росії: Б.Дубін, Л.Гудков, О.Мещеркіна, О.Левінсон, Р.Фрумкіна. Проте нинішніми її трансформаціями, місцем у сучасному українському суспільстві мало хто займався, звідси і завдання даної розвідки, яке полягає у виявленні сучасних тенденцій зміни приватного, його значення в уявленнях наших громадян та порівняння з іншими суспільствами.

Питання про те, як приватність може вписуватися чи випадати із загальнокультурної традиції суспільства, ми

частково порушили у попередній нашій статті [1], де проаналізований матеріал дав змогу зробити висновки щодо відмінності у різні періоди існування СРСР ставлення до приватного, його ролі та місця у житті суспільства з погляду панівної ідеології та “простих людей”. А співвіднесення меж цих змін з ідеєю двох почергових культурних стилів, за В.Паперним [2], сформувало певну циклічність: культури–1 та культури–2. Культура–1 характеризується пріоритетом масовості, розширенням, відкритістю до нового і запозичень, сміливістю у починаннях та зрушеннях тощо. Культура–2 – це мовби затвердіння попередньої епохи, вибудова ієрархій, посилення ролі індивіда та закритість до критики і зовнішніх впливів.

Так, зміна інституційного каркасу сфери шлюбно-сімейних відносин відбулася на початку ХХ ст. у буквальному сенсі революційно (це час розгортання культури–1), але запізнення в оновленні традиційних сімейних стосунків дало змогу скористатися цим сталінській системі (культура–2) у своєму поверненні до попередніх форм, по суті, патріархальної моделі сім’ї, надаючи їй нового сенсу. Наступна за цим культура–1 шістдесятих знову піддає нищівній критиці традиційність сфери дому: чудовою ілюстрацією став фільм “Квітень” О.Йоселіані. Проте “невикорінене” міщанство стає актуальним і всеохопним, всепронизливим у часи застою (культура–2), які припадають на час завершення формування суспільства споживання. А накладені нами на цю циклічність різні типи режимів ставлення до речей, за В.Голофастом [3], доповнюють характеристики цих змін та дають змогу виявити наскрізні тренди: від “пожиттєвих” до дедалі більш ситуативних атрибутів приватності [1].

З іншого ж боку, приватність, хоч і поволі, накопичує нові форми міжлюдських стосунків, які за масового поширення піддаються правове їх регулювання і можуть збури-ти таким чином й усю інституційну систему. Яскравим прикладом цього стали новели “Сімейного кодексу України” щодо можливості складення більше двох прізвищ чи

імен “як урахування місцевого звичаю”, щодо поширення норм майнових правовідносин на досить уже поширені фактичні шлюби тощо [4].

У такому проблемному полі центральними стають поняття повсякдення, приватного та особистого життя. Щодо першої пари, то їх відмінність зумовлена різністю опозицій: повсякденню, вслід за Н.Еліасом, П.Бергером, Б.Вальденфельсом, іншими дослідниками повсякдення, протиставляється екстраординарність, святковість, урочистість, сфера професійного знання та експертизи, а щодо приватності, то такою опозицією стає публічність як сфера інституційної, а не особистісної компетенції. Водночас спільність цих понять породжується взаємонакладенням семантичних сфер, на перетині яких існує традиція. Повсякдення значною мірою присутнє у сфері приватного як більш охопленого традицією, а точніше, мірою його традиційності. Приватне життя переважно асоціюється з домом, сімейним, а також особистим життям, воно залежить від індивідуальних рішень та, як правило, не передбачає сторонніх. Щодо співвідношення приватності із особистим життям, то, дійсно, внутрішній світ людини, інтимне, глибоко особистісне – невід’ємна складова приватності, але не менш важливими постають і міжособистісні відносини: дружба, товаришування, сусідство тощо.

Власне трактування приватності та важливості цієї проблематики для істориків надає Н.Пушкарьова: “Приватна сфера людського життя нерозривно пов’язана з іншими соціальними сферами. Вона одночасно є і функцією їхнього розвитку, і в той же час – одним з найважливіших індикаторів ситуації у суспільстві. До сфери приватного життя належать емоційні зв’язки, які виникають у повсякденному житті, засновані на особистих пристрастях і пов’язані з включеністю у свою органічну групу (родину, рід). Сфера приватного охоплює, з одного боку, прояви у вчинках і особистісних оцінках людей деяких загальних ментальних домінант, з іншого боку – індивідуальних інтенцій” [5].

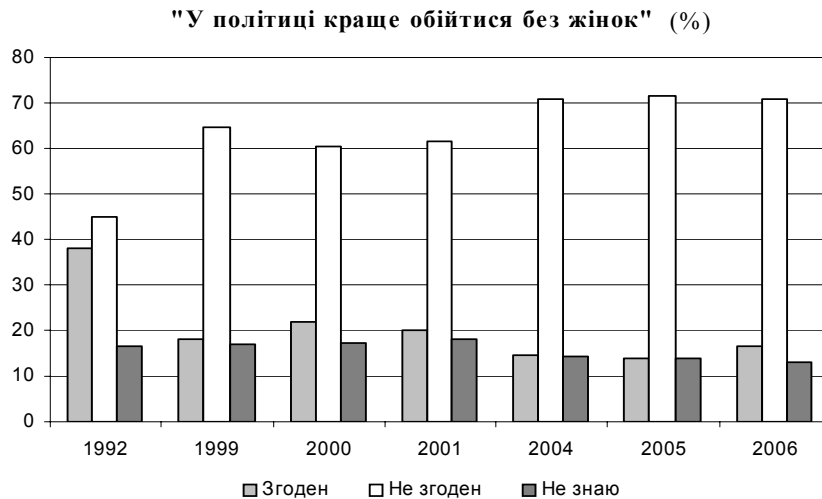
Змістове наповнення приватності визначається через довіру, інтимність, конфіденційність, недоторканність особистого життя та, зрештою, свободу. Як зазначають правники, у даному разі мається на увазі свобода від постійного спостереження, свобода судження і думки, свобода бути незалежним і, коли ти цього хочеш, залишатися наодинці з самим собою.

Американський дослідник, автор фундаментальної праці “Приватність і свобода” А.Вестін виділяє дрібніші складові особистого життя, демонструючи складність приватності. Перша – це “самота”, стан, в якому людина вільна від спостереження з боку інших. Друга – “інтимність”, замкнуте спілкування, передбачає добровільне підтримання контакту з вузьким колом осіб. Третя – “стриманість”, тобто наявність психологічної дистанції між індивідом і людьми, які його оточують. Четверта – “анонімність”, стан, коли людина, перебуваючи у громадському місці, прагне залишитися невпізнаною [6].

Розмірковуючи про стан приватної сфери в сучасному українському суспільстві, варто звернути увагу на кілька проблемних моментів. Найперше це пов’язаність у масовій свідомості та у результуючих суспільних процесів двох систем структурації: приватне–публічне із системою жіноче–чоловіче, її змістових компонентів, середовищ існування (сімейне коло, коло друзів та інтимного спілкування).

Про ув’язування приватного як сфери передусім жіночого та публічного як сфери насамперед чоловічого – дані соціологічних опитувань свідчать, що пріоритети якщо і похитнулися, то принаймні докорінно не змінилися. За жінкою визнається право брати участь у політичному житті (*diagp.*) [7, с. 454], право, а часто просто необхідність, працювати на оплачуваній роботі, проте за появи щонайменших проблем – чи то у родині, чи то на ринку праці – жінки мають, на переконання населення, поступитися своїми професійними інтересами і обмежитися традиційним для жінок за патріархату місцем у домі, сприяючи таким чином виживанню сім’ї.

Діаграма

Звернемося до даних Європейського соціального дослідження: результатів другої (2004–2005 рр.) та третьої (2006 р.) хвиль опитувань. На запитання *“До якої міри Ви погоджуєтеся або не погоджуєтеся з тим, що жінка має бути готовою зменшити свою зайнятість на роботі заради своєї сім’ї?”* (0 – зовсім не погоджуюся, 5 – повністю погоджуюся) українці виявили найбільшу згоду (середній бал 3.91), помітно випередивши усі країни, які брали участь у другій хвилі опитування. Подібна ситуація спостерігалася і у відповідях на взаємопов’язане з попереднім запитання: *“До якої міри Ви погоджуєтеся або не погоджуєтеся з тим, що коли робочих місць недостатньо, чоловіки повинні мати більше прав на роботу, ніж жінки?”* – щоправда, Україну (3.25) випередила Угорщина (3.49), але контраст між полюсами разючий (Данія – 1.86; Норвегія – 1.98; Швеція – 1.99 бала) [8, с. 85, 87].

Ці результати можна проілюструвати численними цитатами, радіо- та телепрограмами, заявами політиків та громадських діячів, які засвідчують стійкість патріархатних переконань у масовій свідомості наших громадян.

Попри щодення трудових звершень переважної більшості працюючих жінок, у час торжества, особливо під час застілля на честь 8 березня (Дня міжнародної солідарності жінок), виявляється, що для них то все не важливо, адже “жіноче” щастя визначається винятково успіхами в приватній сфері. Відповідно, для чоловіків показники успіху криються лише у публічній сфері, тож і їхня увага до приватної сфери видається мовби відхиленням від нормативної маскулінності, а у випадку краху власної кар’єри – це повний крах, адже втеча у приватність постає ще принизливішою.

З одного боку, сім’я залишається основним осередком приватного життя. Але водночас демографи та й державні чиновники схильні трактувати сім’ю, як таку, котра має триєдність відносин подружжя–батьківства–порідненості. З іншого боку, до несімейного населення належать батьки без подружжя або у фіктивному шлюбі, а також у легітимному шлюбі без дітей. Про зменшення ж у сфері приватного ролі середовища саме такої традиційної сім’ї може свідчити статистика шлюбності, розлучень, кількості неповних сімей та позашлюбних народжень. Так, останніми роками річні показники шлюбності та розлучуваності по країні перебувають в околі відповідно 7,5 і 3,8 на 1000 населення – тобто у співвідношенні 2:1. Тоді як близько п’ятої частини дітей народжуються у матерів, які не перебувають у офіційному шлюбі, а у сільській місцевості цей показник ще вищий. Варто зазначити, що жінки з дітьми, розірвавши шлюб, на відміну від їхніх партнерів, набагато рідше укладають наступний шлюб. Тож, за визначенням демографів та за стереотипними уявленнями, уже не становлять повноцінної сім’ї. Відтак культивований ледь не усіма соціальними інститутами (державою, школою, церквою, ЗМІ, рекламою) образ матері-берегині повної сім’ї на чолі з працюючим батьком і чомусь, як правило, з двома дітьми уже давно не відповідає типовій ситуації у сфері шлюбно-сімейних відносин.

Таким чином, щодо сімейного кола як зосередження приватності, то тут, на відміну від традиційного майже повного ототожнення приватного з сімейним, нині необхідне ширше розуміння сім’ї, а також урахування суттєвих

зсувів у бік інших первинних груп: друзів, знайомих, інтимних партнерів.

Звернімося тепер до власне приватності, її наповнення. Довіра як одна з базових компонент приватності демонструє, наскільки присутня в ній така виділена А.Вестіном форма, як інтимність. Результати наведеного міжнародного порівняльного соціологічного дослідження, на жаль, не дуже втішні: попри весь говорений індивідуалізм європейців, більшість країн ЄС обігнали за цим показником Україну із “широю слов’янською душею”. Якщо у другій хвилі Україна (середнє значення – 4.45 бала) замикала другу третину проранжованих за рівнем довіри країн, то у третій хвилі вона очолила останню третину зі своїми 4.1 середніми балами. І мало втішного від того, що включена до третьої хвилі Росія має передостаннє значення, адже довіра до людей і, відповідно, рівень психологічного комфорту – виразно зменшується із зменшенням загального благополуччя суспільств (очолюють список країни Північної та Центральної Європи, а замикають переважно наші сусіди).

Розглянемо, які ж саме соціальні суб’єкти користуються довірою, навколо кого концентруються комунікативні процеси і соціальні зв’язки приватності, адже суттєве зменшення довіри до членів первинних груп на користь інституціям може означати знецінення самої приватності супроти світу інституцій (життєвого світу у протистоянні з системою, за Ю.Габермасом).

Дані моніторингових опитувань все ж демонструють істотно вищі показники довіри (хоча і з коливаннями її рівня) до сімейного кола, менше – до друзів, сусідів, співвітчизників та духовенства (*табл.*) [8, с. 467]. Приватність найперше сім’ї зберігає на сьогодні свою роль основного прихистку людини від незгод “великого світу”, політичних, економічних та соціальних потрясінь. Середні та близькі поміж собою значення довіри мають інші соціальні кола та референтні групи: співвітчизники, сусіди, колеги, духовенство. А ось суб’єкти правового, політичного та економічного життя держави майже не викликають довіри у громадян, за винятком ейфорійного сплеску одразу по помаранчевій революції. Мас-медіа ж, відповідаючи своїй назві, займають проміжну позицію, немовби зв’язуючи ці дві групи.

Таблиця

Індекс довіри

Об'єкти довіри	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2005	2006
Сім'ї та родичам	4.5	4.6	4.6	4.6	4.5	4.5	4.6	4.5	4.5	4.5
Співвітчизникам	3.1	3.2	3.2	3.1	3.2	3.1	3.1	3.1	3.4	3.4
Сусідам	3.3	3.2	3.3	3.2	3.2	3.2	3.2	3.2	3.3	3.3
Колегам	3.3	3.4	3.3	3.2	3.3	3.3	3.2	3.3	3.5	3.4
Церкві та духовенству	3.1	3.2	3	3	3	2.9	3.1	3.1	3.5	3.4
Астрологам	2.5	2.5	2.4	2.4	2.4	2.3	2.4	2.4	2.4	2.4
Засобам масової інформації (телебачення, радіо, газети)	2.7	2.7	2.7	2.7	2.9	2.9	2.9	2.9	3	2.9
Податковій інспекції	—	—	—	—	—	—	—	—	2.4	2.5
Міліції	2.3	2.2	2.2	2.2	2.2	2.2	2.3	2.2	2.4	2.4
Прокуратурі	—	—	—	—	—	—	—	—	2.4	2.4
Судам	—	—	—	—	—	—	—	—	2.4	2.4
Президенту	2.3	2.9	2.6	2.4	2.1	2.2	2.7	2.2	3.4	2.7
Верховній Раді	2.3	2.1	2.1	2	2.1	2.1	2.1	2.1	2.9	2.5
Уряду	2.3	2.4	2.3	2.2	2.1	2.1	2.4	2.3	3.1	2.5
Місцевим органам влади	—	—	—	—	—	—	—	—	2.7	2.5
Армії	3.2	3.2	3.1	3	3	3	3.1	3	3.1	3
Профспілкам	—	—	—	—	—	—	—	—	2.7	2.6
Політичним партіям	1.9	1.9	2	2	2.1	2.1	2.1	2.1	2.5	2.4
Комуністичній партії	2.3	2.1	2.1	2.1	2.4	2.4	2.2	2.3	2.3	2.2
Керівникам державних підприємств	2.5	2.4	2.3	2.3	2.3	2.3	2.4	2.5	2.6	2.7
Приватним підприємцям	2.4	2.3	2.4	2.3	2.4	2.4	2.5	2.5	2.6	2.6
Банкам	—	—	—	—	—	—	—	—	2.5	2.6
Страховим компаніям	—	—	—	—	—	—	—	—	2.2	2.2
Благодійним фондам, громадським організаціям	—	—	—	—	—	—	—	—	2.4	2.4

Таким чином, можемо стверджувати втрату відповідності деяких стійких уявлень щодо приватної сфери як науковців та журналістів, так і широкого загалу. Досі приватність в українському суспільстві найперше асоційована із жіночим, тож саме жіночі ролі передбачають реалізацію тих чи інших її засад – це модель традиційного суспільства із патріархальним типом гендерних відносин, яка втрачає нині як свою поширеність, так і популярність.

Та ж традиційність встановлює ще одні рамки – зведення соціальних кіл приватності до родинних, адже саме в межах розширеної патріархальної сім'ї знаходилася сфера інтимності. Справді, самота, стриманість та анонімність – пізніші феномени, пов'язані із формуванням міського способу життя та урбаністичної культури (занепад комунальних форм спілкування, вивільнення індивідуальної свідомості у часи розвою міст Пізнього середньовіччя, сьогочасна ввічлива неухважність мегаполісів). Нуклеаризація сім'ї, розвиток позародинних міжособистісних відносин, особливо у віртуальному просторі Інтернету (дискусійні групи розсилки, форуми, соціальні мережі типу “Однокласники”), де знайшли втілення і найхімерніші форми вираження самості (блоги, живі журнали, щоденники) виводять сферу приватного за ці рамки, потоншивши межу між приватним та публічним як опублікованим, доступним публіці тощо.

Література

1. Малес Л.В. Місце приватності в українському суспільстві – буття поміж традиціями // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. – Х., 2008.
2. Паперный В. *Культура Два*. – М., 1996.
3. Голофаст В.Б. Люди и вещи // *Социологический журнал*. – 2000. – № 1/2. – С. 58–65.
4. Сімейний кодекс України // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. – 2002. – № 21–22.
5. Пушкарева Н. Частная жизнь и проблема повседневности глазами историка // http://www.demoscope.ru/weekly/knigi/konfer/konfer_sod.html - 10404 байт [text/html] - Tue, 11 Jan 2005, 22:49:04 MSK
6. Вестин А. Приватность и свобода // *Правовые аспекты охраны личной жизни. Реферативный сборник*. – М., 1986. – С. 40–55.
7. *Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг* / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К., 2006.
8. Головаха Є., Горбачик А., Паніна Н. *Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження*. – К., 2006.